

Jakub Mikulecký

(Czech Republic, Institute of Slavonic Studies, Czech Academy of Sciences)

Between Samizdat and Bibliophily. Unofficial Editions of Bulgarian Poetry in the People's Republic of Bulgaria (1946–1989)

Abstract: This study focuses on independent publishing initiatives in the People's Republic of Bulgaria (1946–1989). I attempt at proposing a definition of the term *samizdat* and its historical periodisation in Bulgaria. Apart from the chronological overview of the *samizdat* and independent bibliophile editions of Bulgarian poetry, I also look at the specific antitotalitarian poetics of these publications, which distinguishes them from official publications during the communist regime.

Якуб Микулецки

(Чехия, Славянски институт при Академията на науките на Република Чехия)

Между самиздата и библиофилията. Неофициални издания на българската поезия в периода на НРБ (1946- 1989 г.)¹

В тази студия ще направим опит за литературноисторически обзор на неофициално публикуваните стихосбирки през годините на Народна република България (1946–1989), които са били отпечатани като частни издания без знанието на държавните институции и независимо от органите на цензурата. С оглед на българския контекст, вниманието ни ще бъде съсредоточено върху онази книжна продукция, която в по-голямата си част е представена от поети, официално признати с други свои книги, но също така и от самиздатски автори, които нямат публично издадена книга и поради това могат да бъдат определяни като изцяло неофициални. С течение на времето понятието „самиздат“ променя своето съдържание: първоначално ръкописът е бил разпространяван от самия автор (самоиздател), това е смисълът, който влага в това понятие неговият фактически създател – Николай Глазков (Пршибан 2018: 16), докато през 70-те и 80-те години самиздатският дискурс се променя и творбата започва да „се самоиздава“ (Тимофеев 1989: 21) – в този случай литературният текст сякаш придобива собствен живот, тъй като е публикуван, преписван и разпространяван практически без намесата на автора. В нашето изложение за българския случай обаче няма да бъдем терминологично стриктни и ще имаме предвид и библиофилските авторски книги,

¹ Статията е преведена от чешки на български от Жоржета Чолакова.

които чешката специализирана литература (в контекста на чешката литература) без колебание определя като самиздат.

В България комунистическата цензура се проявява под най-различна форма: от централно контролирания цензурен механизъм в лицето на Главлит (1952–1956) през цензурната роля на държавните издателства до влиятелната позиция на социалистикореалистичната литературна критика и на партийните културтрегери, чиято неприязън е била в състояние трайно да изтласка провинилия се автор от публичните сфери на литературния живот. Настоящото изследване тематично се ограничава до авторските самиздатски стихосбирки и не включва самиздатската литературна периодика, в която поезията също е представена с произведения, непубликувани другаде (в някои случаи и с цели поетически цикли). Периодичните издания обаче са колективно дело и при това са с богато и многообразно съдържание, което предполага да бъдат обект на отделно изследване. Тук имаме предвид най-вече литературния алманах „НЛО“ (1978–1979) на великотърновските студенти, казанлъшкото списание „Кула“ от 1981 г., алманах „Мост“, (1989), списание „Глас“ (1989) и някои други самиздатски периодични издания, които разпространяват идеологически независима художествена литература.

Някои самиздатски стихосбирки имат изцяло библиофилски характер и не са адресирани към по-широка публика, което би могло да бъде реализирано посредством многократното им машинописно размножаване – явление, познато от съветския, полския и чехословашкия самиздат. Амбицията им е била преди всичко да съхранят поетическото слово за по-благоприятна политическа атмосфера. В условията на тоталитарния режим, когато всяко „самоиздаване“ може да доведе до съдебно наказание, подобни библиофилски поредици функционират като самиздат и поради това лесно могат да бъдат политизирани.

Чешкият изследователски дискурс определя машинописния самиздат като тираж от един преписан екземпляр с помощта на индиго. Било е възможно от един машинописен препис да се получат от 6 до 12 копия, като всяко следващо копие е несъмнено все по-нечетливо (Пршибан 2018: 16–45) Ако се придържаме стриктно към границата от шест екземпляра, която Михал Пршибан определя, би трябвало от нашия списък на български самиздати да изключим издателската дейност на Веселин Тачев. През периода 1963–1966 г. неговите машинописни самиздати най-често са в три екземпляра, какъвто е случаят и с библиофилското издание на стихосбирката на Светлозар „Отсъствие“ (1981), която вероятно е съществувала само в 3–4 екземпляра. При тези обстоятелства ще бъдем по-толерантни и ще имаме предвид и тези миниатюрни самиздатски издания.

Друг проблем, свързан с българския самиздат, представлява неговата периодизация. Необходимо е да се приложи убедителна аргументация при определяне на хронологическите му граници. От кой момент можем да говорим за български самиздат в смисъл на независим издателски канал, действащ извън цензурата и механизмите за контрол, прилагани от тоталитарния режим? Проблематичен в това отношение е периодът 1944–1947, т.е. годините на тежки политически битки между Отечествения фронт, контролиран от комунистите, и опозицията. Възниква въпросът дали е уместно да се приеме поемата „Безсмъртният“ (1946) на Йосиф Петров за първия български самиздат, както Радой Ралин заявява в предговора към неговата лирическа стихосбирка „Вик от каторгата“ (1993), съдържаща стихотворения, създадени между

1956 и 1959 година в концлагера на остров Персин край с. Белене. Ето какво казва този известен български поет сатирик:

Така през 1946 година се яви ненадминатата до днес сатирична поема „Безсмъртният“ – първият български самиздат! Нейният строен класически стих плавно се наслояваше в паметта на читателя. Тя се рецитираше хорово в компании на честни интелектуалци, акомпанирана от ведрия смях на Илия Бешков, озарявана от ослепителната му усмивка. (Ралин 1993: 4)

Макар през 1946 г. демократичната опозиция в България да е подложена на засилващия се натиск от страна на Отечествения фронт, все още тя има свои периодични издания, в които стоически разобличава политиката на Българската работническа партия (комунисти), преименувана по-късно на БКП. Пълното установяване на комунистическа диктатура в България става чак през 1947/1948 г., когато демократичната опозиция бива изцяло ликвидирана. Следователно нямаме основание да наричаме частното книгоиздаване от този период самиздат. В чешки контекст за ранните самиздати от края на 40-те години, които често са издавани в тираж само от един екземпляр, се използва понятието „протосамиздат“. Има се предвид в случая неофициално издание, създадено след преврата от февруари 1948 г., когато в Чехословакия се установява диктатурата на пролетариата и издателската дейност постепенно преминава под абсолютния контрол на държавата и на партийния апарат. Изключение правят малки частни библиофилски издания, които продължават да се издават и през 50-те години, но излагайки съответните издатели на риска да бъдат санкционирани от органите на комунистическата власт.

В България процесът на национализация на частните издателства и печатници също се осъществява постепенно и следователно е невъзможно да се установи с хронологична точност моментът, от който започва пълният контрол на държавата върху издателската и редакторската дейност. Първият законодателен удар върху частното и независимото книгоиздаване е нанесен през 1947 г. с въвеждането на Закона за национализация на частни индустриални и минни предприятия, който засяга и частните печатници. През май 1948 г. влиза в сила правителствен указ за преустановяване на дейността на частните книгоиздателства, а през 1949 г. – Законът за книгопечатането, който окончателно ликвидира всякаква частна издателска инициатива в Народна република България. През следващите четиридесет години книгоиздаването ще бъде под пълен контрол на новите държавни издателства, от които най-известните са „Партиздат“, „Профиздат“, „Отечествен фронт“, „Народна култура“, „Български писател“, „Наука и изкуство“, „Народна младеж“, „Български художник“ и др. (Георгиев 1994: 77). В преходния период 1947–1949 г., въпреки натиска на комунистическата власт, все още се появяват заглавия, които са били продукт на частни издателски инициативи. Нещо повече, някои от тези книги с изразената в тях политическа позиция явно или прикрито се противопоставят на засилващата се съветизация на страната. Пример за такова частно издание на книга през 1948 г. е сборникът с разкази „Завръщане“, чийто автор – Велко Стоянов-Зидаря, писател и журналист, заради анархистките си убеждения преминава през редица комунистически лагери. Книгата е публикувана в 5000 печатни екземпляра и не може да бъде определяна като самиздат – тя е по-скоро частно авторско издание, отпечатано

професионално в софийската печатница „Любаш“² и съобразно все още действащите закони. Книгата е съпроводена с издателска бележка, в която изрично е посочено, че излиза с разрешение на Министерството на информацията и изкуствата от 6 август 1947 г. (Зидаря 1948)³.

Според нас за самиздат или за протосамиздат в България може да се говори за времето след 1949 г., когато издателската дейност в страната попада под върховния монопол на контролираните от държавата институции. Този процес достига връх през 1952 г. със създаването на българския еквивалент на съветския Главлит (Чичовска 2013: нестранирано) – централизирана цензурна институция, контролираща всяка издателска дейност в Народна република България. По времето на Главлит (1952–1956) се появява машинописната стихосбирка „Нощ и ден: Стихове“ (1955) на З м е й Г о р я н и н. Както е посочено на корицата на това машинописно библиофилско издание, става дума за стихотворения, писани през периода 1945–1955, но стихосбирката най-вероятно съдържа и някои по-ранни текстове. Всичките 40 стихотворения са разделени в три цикъла: „Нощ и ден“, „Ненужна лирика“ и „Войнишки дневник“. Именно в последния раздел са включени по-ранни стихотворения от времето на войната (Коларова 2015: 181). Книгата е илюстрирана вероятно от самия автор и е издадена в минимален тираж. Навярно има запазен само един екземпляр и той се намира в регионалната библиотека „Любен Каравелов“ в Русе. Като имаме предвид авторово посвещение на някой си Тодор Виков (Коларова 2015: 181), имаме основание да предположим, че стихосбирката „Нощ и ден“ е издадена в повече от един екземпляр, тъй като е трудно да се повярва, че Змей Горянин би подарил на някого единствената си бройка.

С град Русе е свързана и самиздатската дейност на В е с е л и н Т а ч е в и на неговия приятелски кръг от 1963–1966 година. Резултатът от тяхната издателска дейност през първата половина на 60-те години са общо девет машинописни стихосбирки, ръчно подвързани, с тираж най-често в 3 екземпляра. За всичките девет книги като място на издание е посочено с. Щръклево. В самиздатската поредица на Веселин Тачев се появяват неговите стихосбирки „Стихотворения“⁴ и „40 капки черна кръв“ (1963). Освен тях Тачев издава още седем стихосбирки на своите приятели и познати: „Необмислени мисли“ (1963) на Йордан Трендафилов, „Съчинения“ (1964) на Иван Цанев, „Монолози“ (1964) на Здравко Кисъов, „Повик“ (1964) на Димитър Вятовски, „Признание“ (1964) на Димитър Горсов, „Морето е голямо“ (1964) на Менча Соколова и след двугодишна пауза – „Вечерта над нас“ (1966) на Владимир Попов (Дойнов 2016: 197). Някои от „сърдитите млади поети“ от кръга на Веселин Тачев в началото на 60-те години са заклеени като политически неблагоприятни; в кадровите биографии на Тачев, Вятовски и Попов стои петното на буржоазния им произход, което със сигурност е оказало влияние върху професионалните им перспективи (Дойнов 2016: 210). Поетиката на стихосбирките, публикувани в русенския самиздат, носят безспорен контракултурен етос, проявяващ се в

² Случаят на Велко Стоянов-Зидаря е особено интересен поради факта, че заради левия си радикализъм, който е несъвместим с идеологията на марксизма-ленинизма, анархистите са били жестоко преследвани. Техните идеи могат да бъдат разчетени в някои разкази от книгата „Завръщане“. Липсват литературни свидетелства за съдбата на Велко Стоянов и само от откъслечни бележки се разбира, че той е бил затворен в концентрационните лагери Бобов дол и Белене.

³ Разбира се, подобна информация на корицата може да има чисто фиктивен характер.

⁴ На титулната страница на книжката са посочени годините 1961–1964 (Дойнов 2016: 10).

демонстративно презрение към новия социалистически сноб, който опровергава всякакви революционни идеали и започва да води живот, подобен на дисквалифицираната буржоазна класа. Често срещани мотиви са социалистическият консумеризъм (Тачев, Кисъв), социалната и ценностната дихотомия Ние и Вие (Трендафилов) и субективно изразеният страх пред заплахата от ядрен апокалипсис (Тачев).

С пристанищния град на Дунав също е свързан и поетът, сатирикът и преводачът И в а н К о л а р о в. Родом от русенското село Обретеник, той подготвя през 1973 г. самиздатската сатирична книга „Хипотези“. Коларов прави опит официално да издаде своите „Хипотези“ още през 1968 г., но политическата атмосфера по онова време е крайно неблагоприятна заради събитията в Чехословакия. От друга страна, съдбата на книгата несъмнено е повлияна от литературния скандал около „Люти чушки“ на Радой Ралин. Самиздатското издание на „Хипотези“ съдържа 25 сатирични текста, повечето от които са включени и в изданията след 10-ти ноември. Освен заглавието и името на автора на корицата на самиздатското издание с пастел е нарисувана и негова карикатура. За българските мащаби тиражът респектира със своите 100 екземпляра (Коларов 2001: 95). При текстологично сравнение на самиздатската стихосбирка с нейните официални издания след 1989 г. излизат наяве ред по-дребни и по-сериозни промени. Така например заглавията на отделните сатирични текстове в самиздатското издание от 1973 г. не започват с лексемата „хипотеза“, както е в по-късните издания, а с думата „произход“ („Хипотеза за сталагмита“ → „Произход на сталагмита“). Язвителната социална сатира на Коларов е обгърната от гъста мрежа от алегии и метафори. Някои текстове са насочени срещу всеизвестни недъзи на социалистическото общество и при един по-снизходителен поглед от страна на редакторската цензура биха могли да бъдат допуснати в пределите на идеологически приемливата сатира. Други обаче със своя критически етос директно атакуват темелите на монопартийната политическа система и на нейния рестриктивен държавен апарат. Така например в сатирата „Произход на индигото“ не е трудно да бъде разпознат директният намек за творческата несвобода и за действащата цензура: авторът се е заиграл с думата „индиго“, като я е разчленил на „индекс“ и „иго“.

ПРОИЗХОД НА ИНДИГОТО

Етимоложки думата индиго
 от „индекс“ и „иго“ произлиза:
 тоест – когато индексът е иго,
 Индигото във употреба влиза.“
 (Коларов 1973: нестранирано)⁵

Мотивът за индигото, разбирано като алтернатива на индексите⁶ и въобще на цензурните механизми, няма прецедент в контекста на българската поезия – чрез него авторът реагира срещу потисканата от тоталитарния режим свобода на словото. Друг

⁵ Всичките цитирани стихове са оставени така, както са в оригиналните самиздатски издания, тоест и с евентуално нарушаване на граматически правила.

⁶ Официални индекси на забранената литература в България наистина са съществували; вж. Списък на вредната литература. София: Наука и изкуство, 1957.

емблематичен текст, който може да се чете като политическа алюзия за съществуващо статукво, е „Произход на сталагмита“. Сталагмитът се явява алегоричен образ на социалистическия човек, растящ в пещерни условия, сред мрак, студ и тишина – той се надига от земята и поглъща капка по капка малкото, което му е позволено от „висините“ (за всяка „петилетка“ пораства с милиметър). Антропоморфизираният образ на сталагмита подобно на героя на Смирненски от „Приказка за стълбата“ също стига до върха, но за разлика от него, той не претърпява социална мимикрия, а се явява по-скоро възплъщение на примитивния пещерен свят, в който човешката еволюция е невъзможна. В този смисъл Коларов е изразител не толкова на идеята за девалвация на човешките ценности, колкото за липсата на условия за тяхното формиране. Сталагмитът напомня и на Ясперсовия индивид, който губи себе си, изкачвайки се по стъпалата на властта⁷:

Макар че толкоз бавен е напредъкът,
 той най-накрая стига до върха
 и външният му вид наподобява
 индивид от пещерни условия:

мрачен,
 хладен,
 заканителен...

(Коларов 1973: нестранирано)

За разлика от самиздатското издание на „Хипотези“ от Иван Коларов, което е издадено в сто екземпляра, хронологически следващата самиздатска стихосбирка – „Отсъствие“ (1981) от Светлозар Игов, представлява миниатюрно библиофилско издание от 3–4 екземпляра с твърда корица. Стихотворенията са писани в периода 1963–1969 и техният автор е не само поет, но и литературовед, славист и прозаик⁸. Някои от стихотворенията по-късно са официално публикувани в бургаския алманах „Море“, където от началото на 80-те години става възможна появата на политически неблагоприятни автори, като Константин Павлов, Николай Кънчев, Биньо Иванов и др. Стихотворенията на Светлозар Игов визират един своеобразен свят на празнота и отсъствия. Лирическият Аз в поетическия свят на Игов (най-отчетливо в стих. „Отсъствие“, „Присъствие“ и „Тръстиките“) преживява отсъствието си от обективната действителност на обгръщащия го свят. Философските визии за предметите, присъстващи само чрез отсъствието си (чрез своята празнота), трудно биха могли да бъдат приети от социалистическата критика положително, особено през годините на поредното политическо смразяване след разгрома на Пражката пролет. Заради това поезията на Светлозар Игов е била позната само в тесен кръг колеги и приятели (Игов 2014), преди да бъде частично публикувана в алманах „Море“ през 1988 г.

Друг автор, чиито стихове излизат в самиздат, е пловдивският поет, театрален критик и журналист Васил Урумов (1930–1979). След двете официално публикувани книги – „Лирична хроника“ (1958) и „Триптих“ (1961), този талантлив поет е изтласкан от предните редици на пловдивската литература. През 60-те и 70-те

⁷ Вж. Jaspers, K.: *Duchovní situace doby*. Praha: Academia, 2008.

⁸ Светлозар Игов създава през 1987 г. за близък кръг от приятели и литературно списание „Водолей“. Според думите на автора в двата броя на „самиздатското списание“ са включени откъси от „Записки на блокадния човек“ на Лидия Гинсбург, две непубликувани другаде рецензии за книгата му „Грозните патета“ и няколко негови собствени рецензии.

години публикува спорадично в периферни пловдивски периодични издания, но част от стихотворенията му остават „ръкописи в чекмедже“, без да бъдат издадени като самостоятелни книги. Променената политическата атмосфера след потушаването на Пражката пролет се отразява и върху Васил Урумов. Той е подложен на административни репресии: уволнен е от Радио Пловдив и дълги години остава без постоянна работа (Молхов 1980: 24). Официалната причина за уволнението е нежеланието на този свободолюбив поет да се откаже от буйната си брада (Ганева 2008: 41). Поезията на Васил Урумов излиза посмъртно в самиздат през 1985 г. – стихосбирката е озаглавена „Поезия“ и е илюстрирана от сина му Румен Урумов. Книгата е издадена в 30 екземпляра с твърда корица и съдържа 13 стихотворения от периода 1966–1969 г.⁹ и същия брой уникални линогравюри¹⁰. Освен любовна лирика в цикъла са включени и стихотворения, които излъчват чувство на социална угнетеност, невъзвратимост и отчуждение. Лирическият субект е разочарован от обществената ситуация, чиито движещи сили се определят от синдрома на стадото и от сервилността. Мотивите на колективния маразм се откриват в стихотворението „Слънчогледи“:

Нещастници, очаквате ли нещо?
 Отдавна е залязъл кралят-слънце.
 Луни сте вие!
 С наведени лица от срам
 и семена за нови слънчогледи.
 (Урумов 1985: нестранирано)

В поезията на Васил Урумов лирическият говорител често заема аутсайдерска позиция, откъдето прозвучава плах монолог – това например е едва дочутият глас на дървена фигурка, захвърлена в тъгъла на шкафа сред студ, самота и лудеещи плъхове с дъх на нафталин („Монолог на куклата“). И в други стихотворения поетът се идентифицира с изхвърлени, забравени и ненужни предмети, вплетени в сложна метафорика. В едно неозаглавено стихотворение от 1969 г. лирическият говорител се въплъщава в образа на глухарче, изразявайки чувството на отхвърленост, на безпътица, но и на слаба надежда отново да бъде потребен и преоткрит:

Наричат ме глухарче. Всъщност аз съм
 дрънкалка на едно джудже.
 Забрави ме... Очаквам да се върне.
 Защо си тука? То ли те изпрати?
 Кажете: ще дойде ли да ме потърси,
 или не иска да играе с мен?...
 Не ме докосвай – ще заплача.
 Ако въздъхнеш – с радост ще умра.
 (Урумов 1985: нестранирано)

Зад инфантилния на пръв поглед лирически изказ се крие дълбоко философско послание. Страхът от самотата и от неизбежния край придава на стихотворението характер на екзистенциална изповед за ранимостта и уязвимостта на човека, чиято

⁹ Някои недатирани стихотворения са може би писани по-късно (вероятно в края на 70-те години).

¹⁰ Според дъщерята на поета Светлана Урумова „Поезия“ не е единствената самиздатска книга на Васил Урумов. Предполага се, че в края на 60-те години поетът е подготвил още една стихосбирка, нейното заглавие за съжаление остава неизвестно.

материална природа е толкова неустойчива, колкото и едва докоснатият от въздишката пух на глухарче – неговото отлитане е необратимо като смъртта. Васил Урумов използва в своята поезия богата метафорика, която дава основание на някои изследователи да го причисляват към имажинизма (Молхов 1980: 29). Въздействието на неговата образност обаче не е самоцелно, а напротив, зад сложната и оригинална метафорика се крие спотаеният вик на отчаянието. В едно стихотворение от 1969 г. четем:

Снегът скрипти под белите ботушки,
в ноца звънят невидими звънчета,
а вятърът с брада от лед се чуди
защо не търсим друг, отгьпан път.
Върви до мен и ме топли с дъха си!
(Урумов 1985: нестранирано)

Васил Урумов определено не е от онези пловдивски поети, които предпочитат сигурността на отгьпаните пътеки, и това се отнася не само за литературното му творчество, но и за неговия обществен и личен живот. Няма как такъв свободолюбив дух да избегне тормоза и рестриктивните мерки на тоталитарната власт, която със своите пипала се намесва във всички сфери на човешкия живот преди 1989 г.

Една година по-късно се появява авторското библиофилско издание на И в а н Б о р и с л а в о в „Мигове с Париж“ (1986) с подзаглавие „Девет стихотворения в девет екземпляра“. Книгата е от 24 страници и е подвързана с твърда синя корица. Като място на изданието е посочена София. Стихосбирката „Мигове с Париж“ представлява поетическа импресия от престоя на автора във Франция. Тъй като последното стихотворение е датирано септември – октомври 1979 г., вероятно през този период са създадени и другите осем произведения. Всеки от деветте екземпляра е номериран. Можем само да предположим, че цикълът от девет стихотворения на Иван Бориславов две години по-късно вдъхновява Кирил Кадийски за създаването на неговата едноименна самиздатска поредица, в която самият Бориславов участва с книгата „Латерна магика“ (1988).

Към историята на българския самиздат безспорно принадлежи и стихосбирката на Х р и с т о Н и к о л о в-Р и ч к а т а „Бял лист“. Изданието, подготвено през 1986 г. от приятеля на автора – изкуствоведа Красимир Илиев, съдържа тридесет и пет страници в малък книжен формат А5, а стихотворенията са датирани от 1979 до 1986 г. Самиздатската стихосбирка „Бял лист“ е анонимна – липсва както името на автора, така и мястото на изданието. Отпечатана е на ксерокс в тираж от 30 броя. По онова време копирната техника особено в София е била под зоркото око на Държавна сигурност и с нея са разполагали само държавните предприятия и учреждения. Поради това Красимир Илиев отпечатва стихосбирката на ксерокс в малкото градче Елин Пелин, тъй като в провинцията контролът над копирната техника по принцип е бил по-слаб. Достъпът до необходимата техника е предоставен от Теодора Минева. Самиздатската стихосбирка „Бял лист“ няма пряк политически подтекст, а е замислена като приятелски жест от страна на Красимир Илиев, воден от желанието си да изрази по този начин своята оценка за творчеството на Христо Николов. Самият автор си спомня:

Според мен заслугата за това дело е изключително на моя приятел и поддръжник

Красимир Илиев, а моята пасивна роля в този акт тогава се заключаваше в жеста на моето съгласие¹¹.

Аполитичната поезия на Христо Николов прави впечатление предимно с дълбокото си лирическо преживяване на делника, което постига благодарение на оригиналната си образност и впечатляваща метафорика. Лирическият субект изразява известно дистанциране спрямо някогашните си надежди, което в никакъв случай не е първопланово, а е смислово усложнено посредством рафинирана метафорика.

Когато бях на 16 години
и бъдещето беше
далечно и ясно
като звездно небе,
как не знаех
че падащите звезди
са бумерангите
на моите желания
несбъднати на 22
(Николов 1986: 3)

Някои стихотворения звучат като философски размисъл, други – например „Песен за торбата“, напомнят на предметната поезика на Атанас Далчев, където ключова роля играят делничните предмети, с които е обграден екзистенциално отчужденият човек. За Николов е характерно лирическото преоткриване на неподозирани смислови потенциали в тривиалните предмети, каквато е и обикновената чанта:

Песен за торбата
във която си седят нещата
и твърдо се допират
и меко се опират
и стърчат
в торбата
ако искаш
искай да ги чуеш
как седят
и твърдо се допират
и меко се опират
и как я обичам
и писалката
да върнем вътре
(Николов 1986: 11)

В други стихотворения лирическият субект не търси своята идентичност в ежедневието, а в игровите взаимоотношения с природните елементи и с космическите разстояния. В стихосбирката „Бял лист“ природата е в значителна степен субективизирана и се явява равноправен партньор на лирическия говорител. В някои случаи субективността на лирическия „аз“ е дори умишлено потисната и редуцирана, за да бъде изведена на преден план представата за универсалното холистично единство:

¹¹ От частната кореспонденция на Христо Николов.

Какво ли мога да очаквам
от една мъгла,
внезапно обградила ме;
и какво ли може да очаква
среднощната мъгла от мен,
вътре в нея появил се?
(Николов 1986: 15)

Както беше вече отбелязано, поетът избягва политически ангажираните теми, но спорадично прави алюзия със социални конвенции, чиято привидна непоколебимост бива поставена под съмнение и конфронтирана с болезнените проблеми на съществуването и на битието. Повсеместната социализация на човека, която в условията на тоталитарния режим достига своя максимум, се оказва в крайна сметка подвластна на неумолимата валидност на смъртта.

„Регистрация. Взаимност. Общи документи. Обща маса
и обща кофа за боклук. Общи спомени. Отделна смърт.
За всекиго отделна, за всички
по наследство“
(Николов 1986: 33)

Далече от официалната априлска поезия от 70-те и 80-те години, възпяваща социалистическото строителството, делничните дни на настоящето и „светлото бъдеще“ на комунизма, стои и поетическото творчество на Б о ж и д а р С л а в о в (1940–2000). Маргинализираният поет като малък остава сирак и е осиновен от старозагорския анархист Слави Ламбев. Опетнената от този факт негова биография става причина той да бъде вкаран през 1962 г. в лагера в Белене. По-късно заради свободомислието си и бунтарските си стихове Славов е заклеймен от комунистите като „обществено опасен елемент“, изхвърлен е от университета, а после е хоспитализиран в психиатричната клиника в Раднево (Леви 2007: 12–13).

Стихосбирката на Божидар Славов, съдържаща поетичните цикли „Кажи, живот!“ и „Ако ти, народ“, излиза като самиздатско издание с мека корица на два пъти през 1987 година. Двата последователни тиража не надхвърлят 200 екземпляра. При подготовката на книгата вероятно на Божидар Славов и на съпругата му – Рашел Леви, са помагали професионални книговезци¹². Рашел Леви впоследствие сама разпространява стихосбирката в центъра на София, заради което е разпитвана няколко пъти от софийската милиция. Поезията на Славов отразява редица моменти от неспокойната съдба на автора, който още от младежките си години се сблъсква с репресиите и униженията. Неговите екзистенциално тревожни стихове са изпълнени с чувство на самота, отчуждение и болезнени размисли за живота, поради което в тях често се появява мотивът за смъртта, но не само в смисъл на неизбежен финалитет, а и като утеха и изкупление за лирическият субект. В поетическия свят на Славов раждането и смъртта са обвързани в безкрайния кръговрат, в който едното без другото губи смисъл. Когато поетът пита: „Не е ли грях – в мъртвото живот да дияра?!“, той сам

¹² Според кореспонденцията на Рашел Леви от 10 юни 2019 г.

намира отговор в друго свое стихотворение, в което разговаря с мъртвия си баща на неговия гроб

(Сред живите приятели не срещнах –
затова
аз често в самота
утеха в теб
ще диря,
приятелю мой верен,
макар и да си...
гроб...)

И ако тук смъртта означава среща с изгубения баща, то в други поетически текстове тя се явява ново начало и нова надежда. Такъв е случаят с емблематичното стихотворение, дало заглавие на втория цикъл – „Ако ти, народ“, където лирическият говорител е онзи унижен и безпомощен човек, който отправя своя вик срещу корумпирания свят, причиняващ разруха, страдание, жестокост и насилствена смърт:

Ако ти, народ,
с юмука си невеж
мозъка ми пръснеш,
спри и виж!
Макар и
в чужди образ
да възкръсвам,
аз бил съм
и ще бъда... твой!

В стихотворенията на Божидар Славов лирическият говорител често пъти застава срещу фанатизираните тълпи на новия световен ред, които на мястото на разрушени християнски храмове издигат „нови монументи на глупост и лъжа“. При тази всеобща мизерия и безкрайна безнадеждност на него не му остава нищо друго освен да извика като Хус: „O, sancta simplicitas“, както е в стихотворението „Размисъл“, където образът на чешкия реформатор е представен в мига, преди да бъде изгорен на клада от разявени догматици.

Малко известно издание на българския самиздат с прецизно графично оформление е лирическата книга на пловдивската поетеса К р а с и м и р а А л е к с и е в а „До стената“ (1988). Книгата е в обем близо 50 страници, подвързана е с мека корица и е публикувана в тираж от 100 екземпляра. Корицата на отделните екземпляри е в различни цветове с различни илюстрации, което придава на всеки екземпляр уникален характер. Стихосбирката е илюстрирана от Пенчо Паскалев – известен художник от пловдивската артистична бохема, посещаваща култовото заведение „Кристал“ (Клуб на културните дейци). В нея са включени и някои от ранните стихотворения на поетесата от началото на 60-те години. Вътрешно вгълбена и медитативна, поезията на Красимира Алексиева завладява читателя със своята форма, напомняща сюрреалистичните творчески практики, където потокът на съзнанието е лишен от пунктуационните конвенции – а това според авторката е една от причините тази сугестивно въздействаща поезия да няма шанс официално да бъде издадена.

В някои стихотворения дълбоко изживяното любовно чувство преминава в изповед, която нерядко се докосва и до социални теми. С някои мотиви и образи тази

поетика напомня на софийския артистичен ъндърграунд около групата „Кукувден“, но не поради взаимно влияние. Става въпрос за контракултурна парадигма, обединяваща младите творци от 70-те и 80-те години, които не само чувстват и споделят общи ценности, но и ги отразяват по сходен художествен начин, без да поддържат контакти помежду си. Общо за тях е преди всичко усещането за напрежение, опасност, заплаха, отчуждение, както и мрачното предчувствие за тегнеща над тях присъда. Мотивът за обречеността обаче има две семантични нива: от една страна, в духа на екзистенциализма самият живот се възприема като присъда, а от друга, присъдата е в болката, унижението, колективната метаморфоза на човека в нищожен червей, който пълзи под веригите и грохота на танка, както е в стиховете на Орлин Дворянов от кръга на групата „Кукувден“:

Като червеи пълзим във калта
под громолящия танк.¹³

Както в неговата поетика, така и в тази на Красимира Алексиева се срещат общи мотиви: например мотивът за човека като мишена, в която го превръщат не Студената война и тотализмът, а самият той се ражда като такъв против собствената си воля. Ето последните редове на стихотворението „Биографии“ от Красимира Алексиева:

Мишената сме ние!
Челата ни – трасета за куршуми
Мишената сме ние –
Обречените на живот!
(Алексиева 1988: 23)

И за сравнение ще цитираме пасаж от антивоенното стихотворение „Мишени“ на Орлин Дворянов от 1971 г.:

Превърнати сме в хора-мишени.
Целим се в мишените-хора.
Човекът е заместен с мишена.
Точното попадение означава смърт.
[...]
Ще ни атакуват и с отровен газ.
С противогазите ще се мотаем
из някакво изоставено помещение
за да разберем, че опасностите
ни дебнат винаги и отвсякъде.
„Атом от ляво!“,
„Атом от дясно!“...

Както О. Дворянов, така и Кр. Алексиева отхвърля насилието във всичките му форми. В стихотворението „Отговорност“ нейният лирически алтер его пряко визира темелите на тоталитарните режими и осъжда държавната власт, която се налага с насилие

(Търся отговорност

¹³ Този и следващите цитати от поезията на Орлин Дворянов са от личния архив на автора и до този момент никъде не са публикувани. Орлин Дворянов любезно предостави на автора на тези редове свои стихотворения, както и текстове на други членове на групата „Кукувден“, които да послужат като материал за подготвяната монография за българската неофициална литература от времето на тоталитарния режим.

[...]

за властта която става палка).

Поетесата изисква да се поеме отговорност за този свят, в който гласът на съвестта е заглушен от острието на гилотината

(Търся отговорност

[...]

за съвестта поставена под гилотина).

Първоначалната категоричност обаче в края на стихотворението е сведена до болезнен жест на саможертва, до доброволен акт на мъченичество:

(Търся отговорност

за пълнежа в белите чинии на живота

за обезводнените морета в очите

за нощите на дните

за инфантилния поет в човека

Търся отговорност!

И първа до стената се изправлям!)

(Алексиева 1988: 6)

Стената за разстрел, която впрочем дава заглавието на цялата стихосбирка, се среща като мотив в едноименното стихотворение „До стената“, където стената престава да бъде обект и губи своята предметна субстанция: тя поема ролята на активен субект, придобивайки метафизично съдържание, става действащо лице и арбитър, превръща се в инстанция, която определя времето, отредено за всекиго:

Лабиринтът на душата

до стената води –

ослепя челото

и до нея спря

Времето за всекиго

стена подбира

(Алексиева 1988: 43)

Кр. Алексиева разработва също така темата, която е ключова за всеки творец, живеещ в условията на тоталитаризъм – образното изразяване на отношението към политическата власт. Съжителството на свободната творческа мисъл и тоталитарната система неминуемо води до политизация на литературата. В стихотворението „Поет и властник“ е ясно дефинирана етичната дихотомия между поета и представителя на властта – бездуховния функционер, който поема ролята на арбитър и на последна инстанция, решаваща съдбата на духовно извисените.

Ти – забравил името си от любов

и той – във себе си човека проиграл

Ти – обречен на душевна синева

и той – засмукал кал

която в дъното цеди

Същевременно обаче поетът се явява играчка в ръцете на „могъщия“, която може да бъде купена, използвана и изхвърлена, тъй като от масите излизат нови и нови адепти, които в името на материалното благодетелстване са готови на всичко. Опиянението от

властта е тотално, тя става манна небесна, без която владетелят е никой и нищо – едно изпразнено от съдържание нищожество:

Утробата му гълта власт
в прозявката му блясва нищетата
Безпомощен в мъглата на властта му
душата ти е скалпел нажежен
във немотата на деня
Избожда думите ти със игла
Сънува те – заключена във сейфа вещ
Мечтае тайно да те купи в брой
(Алексиева 1988: 30)

Политическата лоялност, съучастието в чудовищния идеологически спектакъл на партийната пропаганда и дори само мълчаливата толерантност, проявявана към нея, осигуряват материално благосъстояние, което в стихотворението звучи като наказание и възмездие за онези, които са избрали да сътрудничат на властта. Наказанието се изразява в обезличаващото сливане със сивата маса на културния фронт, където всяка критична мисъл е загърната в алегория, всеки антитоталитарен намек е реванширан с лоялност, публично афиширана на партийни събрания или в периодичния печат; тяхното наказание са и богато обзаведените апартаменти, привилегиите да почиват в луксозни вили, да разполагат с автомобили, да пътуват свободно в чужбина и въобще да имат всичко на фона на икономическата стагнация на България. Лирическият субект в стихотворението „Поет и властник“ болезнено изживява обезсмислянето на словото поради употребата на езика като средство за манипулация на масите: вследствие на тоталната социализация истината, любовта и свободата се превръщат в изпразнени от смисъл лозунги и в красиво изглеждаща позлата върху десетилетия изгражданата партийна фасада. От своя суверенен владетел поетът понякога бива пускан от сейфа, за да възпее трудещите се маси, вожда или Партията-майка:

Когато изстрезнее от страха
те пуска на арената да изкрешиш великте
(велики?) думи
вяра – истина – любов и свобода!
Ще те накаже с дом
ще те захвърли сред тълпата овенчан
и на годините ти люспите ще одере
(Алексиева 1988: 30)

В поетиката на Красимира Алексиева ето сът на свободата е разпознаваем както в освобождаването на нейната крайно емоционална образност от конвенционалната рационалност, довело до отказ от пунктуацията и до създаването на богата (изключително субективна) нонсенсова метафорика, така също и в превръщане на нейната поезия в послание на абсолютната свобода.

Съвременният научен дискурс за българския самиздат свързва имената на Е д в и н С у г а р е в и В л а д и м и р Л е в ч е в най-често с изданията на алманаха „Мост“ и на списанието „Глас“. Едвин Сугарев обаче е също така автор на три самиздатски стихосбирки: „Лоши сънища“ (1988), „Вълча памет“ (1989) и „Водни кръгове“ (1989). Докато книгата „Лоши сънища“ съдържа стихотворения от 70-те и 80-те години, в стихосбирката „Вълча памет“ са включени стихове, възникнали през

пролетта на 1988 г. (Сугарев 2004). Успоредно с публикуването на алманах „Мост“ се появява едноименната самиздатска поредица, в която до 10 ноември 1989 излизат есеистичната студия „Васил Левски. Опит за духовна биография на Апостола“ от Георги Башиянов, пиесата на Михаил Величков „Господи, помилуй“ (1989), стихосбирката „Византийски елегии“ на Драгомир Петров и днес вече класическата поема „Смъртта на Тибалт“ на Георги Рупчев (Ваксберг 2018). Владимир Левчев също публикува в самиздат самостоятелна книга – стихосбирката „София под Луната“ (1989). Ръкописът първоначално е приет във варненското издателство „Георги Бакалов“, но изданието е спряно. Самиздатската стихосбирка „София под Луната“ излиза в малък тираж от 50 екземпляра едновременно с първия брой на сп. „Глас“ през пролетта на 1989 г. (Левчев 2004).

Към късния период на българския самиздат се отнася още и поезията на турския поет Сабахаттин Байрам Йоз, който през 60-те години е публикувал официално под името С а б а х а т т и н Б а й р а м о в. Стихосбирката „Животът – капчица сълза“ е редактирана и издадена в 50 екземпляра през 1989 г. от Владимир Левчев. Текстовете са първоначално написани на турски и са преведени на български от самия автор съвместно с поетесата Блага Димитрова.¹⁴ В предговора към тази стихосбирка авторът пише:

Уважаеми читатели, тези стихове са писани в годините преди 1985 от

Байрамов и сега аз не мога да ги открадна от него и да ги подпиша с името Съботин Байров, който от въпросната година не е написал нито едно стихотворение. Авторът.

(Чернокожев – Зафер 2015: 11)

Както повечето български турци, Байрам Йоз е принуден насилствено от комунистическите власти да промени името си на Съботин Байров. Той обаче не се примирява и подписва самиздатската си стихосбирка „Животът – капчица сълза“ с името, с което през 60-те години официално е публикувал на турски език. По този начин самиздатът се превръща във форма на съпротива срещу позорния възродителен процес от втората половината на 80-те години, когато асимилационната кампания, насочена срещу българските турци и помаци, достига своя връх.

Сред авторите, които са били свързани със списанието „Глас“ и с алманаха „Мост“, е и Н и к о л а й К о л е в-Б о с и я. Колоритният поет и виден представител на късното българско дисидентство публикува преди ноември 1989 година две самиздатски машинописни стихосбирки – „Белите диарбекирски нощи“ и „Ноктюрно“. По сведения на самия автор двата самиздата са възникнали в началото на 1989 г. и са издадени в малък тираж от 20–30 екземпляра¹⁵. Стиховете на Николай Колев са четени в ефира на Радио „Свободна Европа“, с чиято редакция поетът – както и други български дисиденти – е поддържал постоянни контакти чрез посредничеството на емигрантската писателка и редакторка в Радиото Румяна Узунова. Николай Колев-Босия е бил постоянно преследван от ДС заради дисидентската си дейност.

Към края на 80-те години се отнася и издателската дейност на известния български поет К и р и л К а д и й с к и – инициатор на поредицата „Девет

¹⁴ Според материалите, които бяха любезно предоставени на автора на тези редове от проф. Зейнеп Зафер от университета в Анкара, не е ясно дали самиздатската стихосбирка „Животът – капчица сълза“ е създадена преди или след 10 ноември 1989 г.

¹⁵От личен телефонен разговор с Николай Колев.

стихотворения“. Стихотворенията, публикувани в тази поредица, не засягат директно политически въпроси, тъй като авторите, които участват в нея, са сред официално издаваните писатели, какъвто е и самият Кадийски. Този бунтарски жест е имал за цел преди всичко да разобличи държавната издателска политика, чиято ригидност се е проявявала особено по отношение на неизвестните писатели, които е трябвало да чакат години наред, за да издадат своите книги. По повод на тези късни самиздати Владимир Кршиж пише:

Независимо че вътрешната мотивация за създаването им е била различна, всички те имат единна позиция по отношение на тромата политика на официалните издателства (Кршиж 1992: 60).

В „Литературна анкета“ от 2003 г. Кадийски признава, че неговата самиздатска дейност не е имала политическа насоченост:

Що се касае до самиздата, моята цел беше не да разпространявам неминаваеми текстове, такива общо взето в България нямаше, трябва да го кажем с цялата отговорност и прискърбие, ако щеш (Жеков 2003: 145).

Дали наистина в България по време на комунистическия режим е имало „неминаваеми“ (т.е. непубликуеми) текстове, или не, оставяме читателите сами да решат. В случая за нас е важен фактът, че в резултат на издателската дейност на Кирил Кадийски се появява цяла поредица от самиздатски заглавия, поради което редакцията на Радио „Свободна Европа“ присъжда на Кадийски ролята на „директор на българския самиздат“ (Жеков 2003: 144).

Сред стихосбирките от поредицата „Девет стихотворения“¹⁶, публикувани като библиофилски неофициални издания, са „Термопили“ (1988) на Иван Давидков, „Латерна магия“ (1988) на Иван Бориславов, „Ламентации“ (1988) на Кирил Кадийски, „Битие“ на Вълчо Раковски и „Кладенец“ на Димитър Миланов (Кршиж 1992: 60). За разлика от фотографски размножаваните самиздатски издания, които по същото време и почти конспиративно подготвят в домашните си работилници Едвин Сугарев и Владимир Левчев, това са малки книжки от по няколко страници, съдържащи по девет стихотворения, размножавани на ксерокс и зашивани с телбод. Тиражът им е бил обикновено от 50 екземпляра, всеки от които е бил номериран от 1 до 50, а за място на изданията е посочвана София. Стихосбирката от девет стихотворения на Кирил Кадийски „Ламентации“ съдържа ръчно залепена илюстрация, а петото стихотворение на цикъла е представено като факсимиле. Със своето задълбочено вглеждане в ролята на индивида не само в обществото, но и в света като цяло „Ламентации“ представляват философски размисли за човешката съдба с цялата ѝ противоречивост. Не е изненадващо, че поантата на редица стихотворения визира това, което е извън този свят и извън този живот – някъде „там“, някъде на „друго място“. Героите на Кадийски избират да направят крачка в празното, те са поети самотници, които доброволно предпочитат „там“ пред угнетяващото живуркане „тук“. Стихотворението, отбелязано с римската цифра I, е посветено на поета и преводача Григор Ленков¹⁷ и в него лирическият субект признава:

¹⁶ Освен поредицата „9 стихотворения“ Кирил Кадийски издава в самиздат и книга със негови стихове „Перо от Феникс“, 1988, 50 екземпляра.

¹⁷ Причината за трагичната смърт на известния преводач на световната поезия и поет Григор Ленков в Ленинград през 1977 г. остава неясна и до днес. Официалните твърдения на съветските и българските власти за самоубийство са и днес подлагани на съмнение. Съществува предположение, че

Живот! Но огънат – пулсираща купчина плът на някой,
навярно скочил от последните етажи на небето – те изпълва пак
с покруса от живота. От живота тук, където всъщност нас ни няма...
А там?

Обикновено словото на лирическият говорител идва от тъмнината на нощта и внася оттам поетични образи, разкриващи нелепостта на човешките стремежи и усилия. Поетът критикува повсеместния стремеж към прогреса, непрестанната амбиция да се върви напред и нагоре. Той страда за болестите на съвременната цивилизация и в същото време разобличава всички ненужни ламтежи и всяко изкачване по каквито и да било вертикали – социални, материални, духовни:

Къде е тръгнал? Пак напред?
Нагоре пак? За да достигне до жадувания ръб
и види нова бездна – по-безкрайна, по-бездънна...
(Кадийски 1988: 9)

В стихотворение VI лирическият субект е загърнат от воала на нощта, но интимността на нощната стая е нарушена от проникващото отвън телевизионно предаване, откъдето звучат социалистическите аксиоми за децата и мира, контрастиращи с ужасяващата реалност на съвременния свят. В стихотворението присъства и мотивът на постоянното и повсеместно преследване:

Отиваш до прозореца: и пак екран;
и може изводът ти за света отново да е краен
но сигурно и теб – тъй както всички тук! – сега те наблюдават
(Кадийски 1988: 12).

Този мотив има и своя метафоричен израз:

Идат облаци,
все по-задушно става – някой диша във врата ти.

В някои моменти, например в стихотворение V, нощната природа е уподобена на следапокалиптичен пейзаж. След деня, който е ад, и вечерта, символно изобразена като чистилице, идва нощта – ужасна, мрачна, безнадеждна („По-мрачно, все по-мрачно става“). Сцената на сумрачния пейзаж е изпълнена с апокалиптични образи: червени капки по стъклото на колата, кървави локви, градове и села, заличени от историята, хора, унищожени от хора. Библейските мотиви и ужасяващите сцени излъчват недопустимата за социалистическия дискурс безнадеждност и са в разрез с визията за щастливото бъдеще и перспективите на общественото развитие (Мацура 1992: 8), което е омегата на марксистката философия на историята, легитимираща социализма:

[...] излиза вятър – може би небесният ковач надува своя мях,
жаравата на градовете да разпали и чука да размаха –
да изкове по-здро̀во бъдеще? Едва ли. Иде страшна нощ. И век.

На фона на капризните игри на „небесния ковач“, напомнящ старозаветния наказващ бог, нещата в настоящия свят изглеждат все по-безсмислени. Прокламираният материализъм, върху чиято основа е изградена цялата официална идеология, е тотално демаскиран.

Оптимизмът на официалния социалистически дискурс е конфронтан също в стихотворение VIII. Тук образът на Русия е асоцииран с бодливата тел и неслучайно в

Ленков е починал заради медицинска грешка и че версията за неговото самоубийство по-скоро прикрива фаталния провал на съветската здравна служба.

началото на стихотворението се появява стихът на Висоцки „Мы тоже дети страшных лет России...“ от стихотворението му с крайна антитоталитарна насоченост „Я никогда не верил в миражи“. Интертекстуалните препратки към Висоцки допълнително акцентират върху огласената в „Ламентации“ ангажирана позиция на Кадийски, конфронтираща визията за щастливото комунистическо бъдеще, обещано от Хрущов (разбира се, и от Живков) още в началото на 60-те години. Стихотворението е реквием за мъртвия бард, който не вярва в чудеса и „за приближаващия рай куфарите не стяга“. „Те“ не само не успяват да изградят обещания рай, но искат да умъртвят духа на поета, тъй като мъртвото му тяло не им е достатъчно. Нека във връзка с това да цитираме няколко стиха от стихотворение VIII:

Спи тялото в земята. Но поета искат го убит не само телом!
И продължава – с крокодилски сълзи, почести, лъжливи речи –
убийството... Но той е жив. Не е погребан той, щом още къса нечии
уши... Не е погребан той – това разбира го и глухият...
(Кадийски 1988: 14)

Както в първото от деветте стихотворения на Кадийски, където основен мотив е самоубийството, така и в стихотворение VIII траекторията на лирическия глас очертава низходящото движение от равносметката през чувството на отчуждение, несигурност и страх от властта, присъщо на интелектуалеца, до тоталната апатия, завършваща със смърт.

„Ламентации“ е поетична жалба не само за съдбата на интелектуалеца, но преди всичко на човека, който изживява екзистенциалните катаклизми, породени и от собственото му страдание, и от обречеността на homo socialis да води малоценен живот, а в същото време да играе ролята на щастлив социалистически гражданин. И все пак лирическият субект в „Ламентации“ невинаги е депресираният аутсайдер, напротив, често пъти заявява своето бунтарство и поема ролята на философ демиург, който въпреки всичките си прозрения за истинската същност на битието и екзистенцията, не може открито да сподели своите познания:

Не е ли висша промисъл: за неизвестното
да знае само този, който няма как да го изкаже
и в това са навярно мъки поетови! И тая истина банална – и ужасна! –
че колкото по знаеш – трябва повече да си държиш затворена устата
(Кадийски 1988: 13)

А може би именно на невъзможността за свободно себеизразяване се гради обществено-политическото статукво – неограничената власт на редакторите конформисти, които се страхуват да публикуват бунтарски произведения, репресиите, уволненията от работа, принудителното изселване и емиграция или лишаването от свобода на инакомислещите?

По време на съществуването на Народна република България самиздат се явява паралелно пространство за издателска дейност и канал за информация и за творчество, който функционира независимо от установените официални структури, подвластни на постоянен държавен контрол. Мотивацията на поетите, които виждат в самиздат именно тези специфики, е различна: от чисто библиофилските издания, чиято цел е да съхранят словото на поезията за следващите поколения, до по-амбициозните проекти, насочени към сравнително широк кръг от читатели. Списъкът на авторите в българския самиздат включва десетки имена, които според хронологията на възникване на

съответния самиздат са: Змей Горянин, Веселин Тачев, Йордан Трендафилов, Иван Цанев, Здравко Кисъов, Димитър Вятovski, Димитър Горсов, Менча Соколова, Владимир Попов, Иван Коларов, Светлозар Игов, Васил Урумов, Христо Николов-Ричката, Божидар Славов, Кирил Кадийски, Красимира Алексиева, Едвин Сугарев, Владимир Левчев, Николай Колев-Босия, Сабахаттин Байрамов, Драгомир Петров, Георги Рупчев и др. Към българския самиздат принадлежи и поредицата „Девет стихотворения“, организирана от Кирил Кадийски. Ако включим и всички поетични произведения, публикувани в алманасите „НЛО“, „Мост“ и в списание „Глас“, списъкът ще нарасне с повече от двайсет автори.

През първите десетилетия след разпадането на комунистическия режим в Източна Европа българският самиздат беше подценяван от изследователските среди и от широкото обществено мнение, но всъщност той представлява ценен източник за независимо съществуващото културно пространство на българската неофициална литература преди 1989 г. Предложеният материал със сигурност може да бъде допълнен с нови имена и факти в бъдещите изследвания на историята на българския самиздат.¹⁸

ЛИТЕРАТУРА

- Алексиева 1988: *Алексиева К.* До стената: стихове. Пловдив: самиздат.
- Ваксберг 2018: *Ваксберг Т.* Самиздат по български: „Глас“ и „Мост“ през 1989 г. – част трета. Тоест – 09. 03. 2018. Цит. 05. 06. 2019 от: <https://toest.bg/s-flumaster-v-banyata-3/>
- Ганева 2008: *Ганева В.* Синевата в белия лист. Книга за художника Пенчо Паскалев. Пловдив: Народна библиотека „Иван Вазов“.
- Георгиев 1994: *Георгиев, Л.* Организация на издателския процес. История и съвременни аспекти на издателската дейност в България XIX–XX век. Велико Търново: УИ „Св. св Кирил и Методий“.
- Дойнов 2016: *Дойнов П.* Самиздат 1963–1966. София: Издателство „Кралица Маб“.
- Жеков 2003: *Жеков С.* Кирил Кадийски. Литературната анкета. София: Перо.
- Зидаря 1948: *Зидаря В.* Завръщане: разкази. София, авт. Издание.
- Игов 2014: *Игов, С.* Първата книга – „Отсъствие“. Електронно издателство LiterNet. Цит. на 02.09.2019. <https://litenet.bg/publish/sigov/vytreshni-pejzazhi/otsystvie.htm>
- Кадийски 1988: *Кадийски К.* Ламентации. 9 стихотворения. София: самиздат.
- Коларов 2001: *Коларов И.* Хипотези: Сатирична лирика. Възстановено и разширено библиофилско издание. София.
- Коларова 2015: *Коларова А.* Един самиздат на Змей Горянин. В: Змей Горянин – Непознатият/ състав. Теодора Евтимова. Русе: ИК Ахат, 181–184.

¹⁸ Към изброените самиздатски прояви на българската неофициална литература можем да причислим и сбирка с поетически ювенилии на Георги Господинов „Щастлив като грешник“ от януари 1989 г., която е била направена от приятели на автора в пет екземпляра. Ще споменем и Румен Шомов, който преди 10-ти ноември 1989 г. по неговите думи също създава самиздат със негови стихове, тиражът на тази книжка със заглавие „Огънят на зимата“ (както е и заглавието на самиздата от 1990 г. от същия автор) или „Стихове“ е бил в десетина екземпляра и засега остава неоткрит.

- Кршиж 1992: *Kříž V.* K typologii bulharského literárního samizdatu. IN: *Práce z dějin slavistiky*. Praha.
- Леви 2007: *Леви Р.* Думи за Божидар Славов. – В: Славов, Б. Кажи, живот! Ако ти народ. София: Агенция ЕВРОПРЕС.
- Левчев 2004: *Левчев В.* София под луната. Изд. Литернет. Цит. 05. 06. 2019 от: https://litenet.bg/publish11/v_levchev/sofiia/content.htm
- Мацура 1992: *Macura V.* Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948–1989. Praha: Pražská imaginace.
- Молхов 1980: *Молхов Я.* Пловдивски силуети. Литературни портрети. Пловдив: Христо Г. Данов.
- Николов 1986: *Николов Х.* Бял лист. София/ Елин Пелин: самиздат.
- Пршибан 2018: *Přibáň M.* a kol.: Český literární samizdat 1949–1989. Edice, časopisy, sborníky. Praha: Academia, Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Ралин 1993: *Ралин Р.* Неписана поезия (предговор). В: Петров Й.: *Вик от каторгата*. София: Звезди.
- Сугарев 2004: *Сугарев Е.* Лоши сънища. Изд. Литернет. Цит. 05. 06. 2019 от: <https://litenet.bg/publish/esugarev/loshi/content.htm>
- Урумов 1985: *Урумов, В.* Поезия. Пловдив: самиздат.
- Чернокожев 2015: *Чернокожев В.*, 3. Зафер. Когато ми отнеха името. „Възродителния процес“ през 70-те – 80-те години на ХХ век в литературата на мюсюлманските общности. Антология. София: „Изток-Запад“.
- Чичовска 2013: *Чичовска В.* Главлит 1952–1956: Изграждане на единна цензурна система в България. – В: Либерален преглед. Цит. на 05. 06. 2019 от: <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1922-19521956>
- Ясперс 2008: *Jaspers, K.* Duchovní situace doby. Praha: Academia.